
1. ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

Допунска настава је дидактичка и законска обавеза савременог доба, али није производ савременог школског система. Њени корени сежу у дубоку српску просветну прошлост, којој, између осталог *дугујемо захвалност* и за непопуларност допунске наставе и лошу репутацију која је прати до данашњих дана.

Зборник закона и наредаба 1887. године садржи и распис *О каштигама ученика основних школа*. Распис садржи стандарде и упутства управитељима и учитељима основних школа о одређивању казни ученицима за непослушност и *немарност*. Распис садржи пет делова са насловима: *Каштиге треба да су ретке; Каштигама треба да се деца поправљају; Каштиге треба да су разложне; Каштиге треба осуђивати хладнокрвно и умерено и Баци треба да знају зашта ће их каштига постићи и то неизоставно*. У последњем делу прописане су врсте казни, па је наведено да се *Опомена* најчешће примењује и да се њоме може сваког дана васпитно деловати. Даље следе: *Прекор и карање; Стајање ван клупе; Клечање и Затвор*. У делу *Затвор* наведено је за *немарност у раду, или за другу кривицу, може учитељ оставити ђака и у затвору у школи или у другој којој школској соби, и то само дању али никад пред сумрак или у закључаној соби. За време затвора може се одредити користан за дете рад у коме је оно назадно, но свагда према његовој снази. Тако, који ђак ружно пише, нека испише пропис док је у затвору*. Девојчице су од ове казне биле ослобођене. Трнавац (2012: 5) наводи податак да је сличан допис – Распис упућен школама нешто раније – 1870. године. Овај аутор у *Лексикону историје педагогије српског народа*, у оквиру одреднице *Затвор, школски*, поред осталог наводи „да је школски затвор коришћен и као казна за неуспех наводи ваљевски учитељ А. Стојшић, 1839“ (Трнавац: 2012: 186).

У Распису, и другим наведеним историјским изворима, препознајемо елементе и основне контуре допунске наставе какву данас знамо:

- *затвором* су обухваћени само поједини ученици;
- они су остајали у школи после часова, кад остали оду кући;
- том приликом су увежбавали знања и вештине која нису добро усвојили на часовима;
- тај прековремени останак у школи је био социјално штетан за ученике и имао је обележја казне.

Схватање допунске наставе које смо изложили, формирано у Кнежевини Србији, највероватније после 1830. године, одржало се у наредних 185

година – све до данашњих дана, можда у нешто блажој форми последњих 20 година.

Многи одговори ученика (претежно основне школе), обухваћених различитим нашим анкетама, на питање отвореног типа (*због чега ученици избегавају часове допунске наставе*), одговарају да је у питању *стид, срам, блам, понижење* које ученици осећају у вези са похађањем допунске наставе, као и да при одлуци да ли да присуствују часу допунске наставе или не у обзир узимају сигурну социјалну штету коју ће им репутација допунске наставе нанети (одговори на питања отвореног типа – Прилог 7).

2. МЕСТО ДОПУНСКЕ НАСТАВЕ У САВРЕМЕНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Шта ће се учити из ког наставног предмета у основним и средњим школама Србије прописано је подзаконским актима – правилницима о наставним плановима и програмима. Правилници садрже информације о тачном називу наставног предмета, фонду часова на седмичном и годишњем нивоу, као и њихову намену, циљеве и задатке наставе и детаљне тематске и оперативне садржаје. У вези са овим, напомињемо да се многи наставници приликом планирања и реализације наставе руководе уџбеником а не наставним планом и програмом, што је у извесном смислу ризично; поред тога у стручној комуникацији често место *нађу* жаргонски изрази као што су *информатика (информатика и рачунарство); веронаука (верска настава), одељењско старешинство (час одељењског старешине)*.

Кад је у питању допунска настава напомињемо да за њу нису прописани садржаји, већ су наставни програми редовне уједно програми и допунске наставе са упоредном реализацијом, у складу са потребом. Допунска настава обухвата делове програма који се индивидуализују и презентују ученицима којима је то потребно са циљем попуњавања тренутних празнина у знању. Законом је прописана обавеза школа да током године реализује допунску наставу, као и седмични број часова. Све друге околности су методичке природе.

Законом о основном образовању и васпитању („Службени гласник Републике Србије“ број 55/2013) утврђено је, да за ученике који заостају у учењу школа током године организује допунску наставу. Релевантним подзаконским актом – *Правилником о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред и наставном програму за трећи разред основног образовања („Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник“ број 1/2005, 15/06, 2/08, 7/10, 3/11 и 7/11)*, одређени су обавезни и изборни наставни предмети, облици образовно-васпитног рада и остали облици обра-

зовно-васпитног рада. Допунска настава је прописана као један од облика образовно-васпитног рада који се реализује са једним часом недељно, односно 36 годишње у сваком разреду; *Правилником о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања* утврђени су: обавезни, обавезни изборни и изборни наставни предмети; облици образовно-васпитног рада и остали облици образовно-васпитног рада. Идентично првом циклусу основне школе, допунска настава представља облик образовно-васпитног рада са једним часом седмично (36 годишње у петом, шестом и седмом разреду, односно 34 часа у осмом разреду).

У вези са допунском наставом, Законом је још прописано да школски програм, поред осталог, садржи и програм допунске и додатне наставе; у оквиру обавеза вођења евиденција о ученику прописано је да подаци о допунској (и додатној) настави представљају, поред осталих, податке којима се одређује образовни статус ученика.

И *Закон о средњем образовању и васпитању* („Службени гласник Републике Србије“ број 72/2013) прописује да је допунски рад (са наставом и вежбама, додатним радом, праксом и практичним радом, припремним и друштвено-корисним радом) обавезни облик образовно-васпитног рада. Додатно је прецизирано да допунски рад школа остварује са ученицима који заостају у усвајању садржаја из наставних области.

Нови *Правилник о оцењивању ученика у средњем образовању и васпитању*, из октобра 2015. године („Службени гласник Републике Србије“ број 82/15), знатно је оријентисан ка допунској настави и прописује њене додатне функције. Чланом 16. Правилника прописано је да се понавља писмена провера постигнућа у којој више од половине ученика једног одељења добије недовољну оцену (за ученике који су добили недовољну оцену и оне који су добијеном оценом незадовољни). Поновљена провера може да буде организована на часу допунског рада а претходи јој допунски рад.

Друга функција допунске наставе, прописана је *Правилником* у оквиру мера за унапређивање квалитета оцењивања и постигнућа ученика у оквиру којих се утврђује план организовања допунске наставе са ученицима који имају тешкоће у савладавању програма из појединих предмета. Чланом 17. Правилника прописана је и могућност оцењивања ученика који немају довољан број оцена и на часу допунске наставе, али само у последњој наставној седмици у полугодишту.

У овом делу навели смо само нека општа места из законодавства која су у вези са допунском наставом. У овом раду, по поглављима, осврнућемо се на многа законска решења која се конкретно тичу тих поглавља, било да су та решења из важеће, актуелне нормативистике или су важила у једном периоду, па су стављена ван снаге новим прописима.

3. СТРУКТУРА 40-ТО ЧАСОВНЕ РАДНЕ НЕДЕЉЕ

Годишњи план рада је основни школски документ којим се утврђују време, место, начин и носиоци остваривања програма образовања и васпитања у току једне школске године. Препоручује се да установа¹ приликом његовог доношења има у виду школски календар (доноси га министар за сваку школску годину); развојни план (доноси се у установи за период од три до пет година) и предшколски, школски (доноси га школски одбор, по правилу, сваке четврте године) и васпитни програм.

Годишњи план рада школе доноси школски одбор најкасније до 15. септембра за текућу школску годину. Њиме се, поред осталог, прописује и *структура и распоред обавеза наставника, васпитача и стручног сарадника у оквиру радне недеље* (или структура четрдесеточасовне радне недеље). Многи директори школа наставницима уручују и решење о структури и распореду обавеза у оквиру радне недеље, као појединачни акт.

Један од многих елемената структуре седмичних обавеза наставника је и допунска настава са седмичним фондом часова. Седмични број часова из појединих наставних предмета требало би да предлажу наставници директору школе, будући да они најбоље знају потребе. Коначности структуре или решења о структури 40-то часовне радне недеље треба да претходи стручна расправа и мишљење одељењских и наставничког већа. Поред тога треба прибавити и мишљење стручних сарадника и секретара школе. О целокупном годишњем плану рада школе треба да расправља и педагошки колегијум као стручни орган.

Навели смо да годишњи програм рада школе доноси школски одбор пре 15. септембра, али се у истој процедури овај општи акт може и мењати. Према томе, уколико наставник у једном периоду нема потребу за почетним бројем часова допунске наставе седмично, може затражити измену структуре у том погледу. Поједини директори прибегавају јединственом планирању допунске и додате наставе (2 часа седмично, на пример) што наставник дистрибуира у пракси у складу са потребама.

Дакле, садржај годишњег плана рада може се мењати у складу са потребама наставног процеса, па и у делу који се тиче допунске наставе, и у том смислу нема административних ограничења. Међутим, оно што је планирано мора бити реализовано, будући да је законом прописана казна у-

¹ Установе су, у смислу важећег школског законодавства, предшколске установе, основне и средње школе.

лико школа не донесе годишњи план рада у прописаном року или га не примењује.

Припремајући и структурирајући овај део Монографије, нашли смо за сходно да прегледамо годишње планове рада у девет основних школа Општине Ужице како бисмо се уверили да ли су и како су ове школе, у 2014/15. школској години, планирале допунску наставу. До података смо дошли, у складу са досадашњим излагањем, анализом структуре и распореда обавеза наставника, васпитача и стручног сарадника, у оквиру радне недеље за сваку од девет школа. Податке из овог истраживања приказали смо табеларно (Табела 1).

Табела 1. Заступљеност допунске наставе у основним школама Општине Ужице у 2014/15. школској години

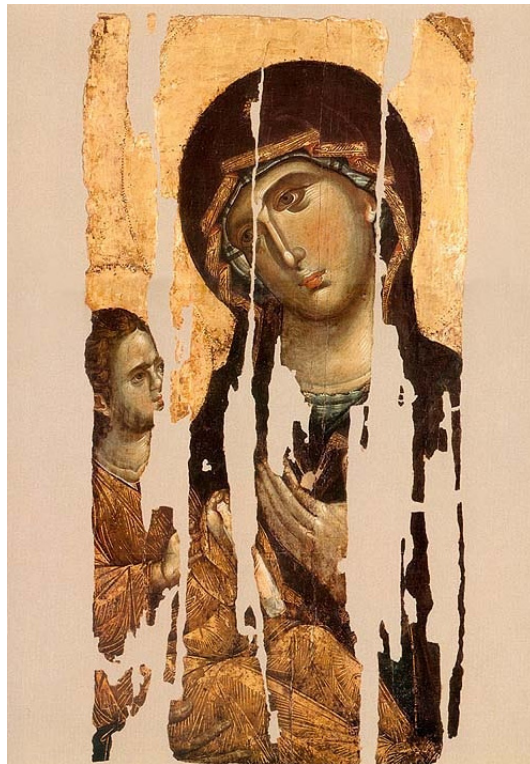
Основна школа	Седмични фонд часова допунске наставе
Алекса Дејовић, Севојно	36
Богосав Јанковић, Кремна	25
Душан Јерковић, Ужице	50
Ђура Јакшић, Равни	18
М. Миловановић Луне, Каран	24,5
Нада Матић, Ужице	41,5
Прва основна школа краља Петра II, Ужице	56
Слободан Секулић, Ужице	31
Стари град, Ужице	38,55
Укупно	320,55

Евидентно је да су законску обавезу реализације допунске наставе извршиле све школе. Седмични фонд часова је различит по школама због различите методологије планирања и величине школа у погледу броја ученика, а укупан седмични фонд је 320,55 часова, или на годишњем нивоу преко 11000 часова.

4. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ДОПУНСКЕ НАСТАВЕ

Пре навођења и коментарисања различитих дефиниција допунске наставе, укратко ћемо, са термиолошког и појмовног аспекта, анализирати синтагму *допунска настава*. Термин *допунска* је једноставан за анализу, означава *допуњавање* „рупа“ у знању ученика, али је занимљивије анализирати термин *настава* који, према Трнавцу, има везе са средњовековним схватањем учења „као прихватања и настављања нечијег примера, схватања, знања, поуке“. Даље Трнавац наводи да је „основно значење речи

наставити било показати пут, водити путем, упутити. Наставник или наставитељ је, пре свега, био онај који показује пут хришћанског живота, добар морални правац“ (Трнавац 2012: 348).

Хиландарска Богородица Одигитрија – Путеводитељица и Наставница
(http://www.hilandar.info/strana_sr.php?strana_id=191#prettyPhoto)

У *Педагошком речнику 1* (1967: 614) наведено је да је настава „симултан васпитнообразовни рад који је неразлучиво повезан са школом или њој сличној институцијом и у коме се стално манифестује дидактичка интеракција наставника и ученика“. Даље је наведено да је настава научно заснован процес институционалног карактера.

У *Речнику српскога језика* (2011: 780) наведено је да је настава „преношење знања које се врши по одређеном плану и програму, образовно-васпитни процес у којем се дају, пружају, одн. стичу, усвајају разна знања, развијају способности и др.“

Многе дефиниције допунске наставе базиране су на законским обавезама и методичким начелима и суштински су сличне. У изворима које ћемо

за потребе овог дела рада наводити, ипак се *осећа* и утицај времена у коме су настале, односно идеолошки *призвук* тога времена.

У *Педагошкој енциклопедији* је наведено да се допунска настава организује за ученике који због било којих разлога на часовима редовне наставе нису усвојили наставне садржаје појединих предмета, што је резултирало празнинама у њиховом знању. Настале празнине треба попунити допунским инструктивним радом, како би се омогућио даљи нормалан напредак у редовној настави (*Педагошка енциклопедија*, 1989: 148).

У *Педагошком лексикону* наведено је да се допунска настава организује за ученике, или групе њих, са тешкоћама у учењу и савладавању програма, и који не показују задовољавајући успех (1996: 129). Ова настава има циљ да се ученицима омогући да накнадно науче и постигну пропуштено у редовној настави. Нешто опширније, али и конкретније дефинисање допунске наставе је у *Педагошком речнику 1*. Наводи се да се допунска настава организује за ученике који не показују задовољавајући успех у настави па им је потребна помоћ (1967: 245). Предвиђа се рад ван часова редовне наставе, под руководством разредних или предметних наставника, па и уз помоћ најбољих ученика, а рад је базиран на специјалним допунским задацима ради увежбавања. Овај извор наводи да одлуку о реализацији допунске наставе доноси наставничко веће; у допунску наставу ученици се укључују на бази добровољности, али се она неким ученицима може препоручити од стране наставничког већа, или поставити као обавеза.

Вилотијевић (2008: 324), дефинишући допунску наставу, истиче да је она намењена ученицима који су били спречени да присуствују редовној настави или из других разлога заостају у учењу. Поред овога, наводи да су допунска, додатна и продужна настава у функцији унутрашњег диференцирања у школи у популацији ученика одељења. Трагајући за разлозима неуспеха ученика, овај аутор наводи недовољан квалитет наставе због нестручних наставника а истиче проблем превеликог броја ученика у одељењу и планирање наставног рада усмереног ка одељењу а не појединцима.

Структура овог рада и његова намена определила је да допунску наставу дефинишемо као повремену упоредну ванредну интервенцију у ситуацији када ученици у редовној настави не постижу очекиване и једном постигнуте резултате. Ову дефиницију сматрамо свеобухватном, актуелном и са законском регулативом уподобљеном, првенствено због тога што је

тежиште дефиниције померено на све ученике који у редовној² настави не постижу задовољавајуће или очекиване резултате.

5. НАМЕНА ДОПУНСКЕ НАСТАВЕ

У претходном делу исказана је суштинска намена допунске наставе, односно да је она намењена свим ученицима, без обзира на успех, према њиховој потреби, а не само онима са недовољним оценама. Мишљење да је допунска настава намењена само ученицима који имају недовољне оцене чврсто је укореењено у нашем систему код великог броја наставника; овакав став базирамо и на резултатима нашег истраживања обављеног у два наврата на 154 наставника у 39 школа и то школске 2001/2002. и 2012/2013. године³. На питање *како формирате групу за допунску наставу* најбројнији су наставници који су се одлучили за овај (методички неисправан) одговор – Табела 2⁴.

Табела 2. Мишљење наставника о популацији ученика за које је предвиђена допунска настава (извод)

Како формирате групу за допунску наставу?	I 2001/02.		II 2012/13.	
	f	%	f	%
од ученика који добијају недовољне оцене	93	60,39	68	44,16

Евидентно је да је велики проценат наставника у професионалној заблуди; они мисле да је допунска настава намењена само ученицима са недовољним оценама. Овакав став није исправан будући да допунска настава управо није намењена овој популацији ученика. У случају неуспеха ученика у редовној настави, на располагању су нам различити (помоћни) приступи. Који ћемо од њих применити, зависи од врсте и степена неуспеха или потребе. На располагању са нам:

- допунска настава;
- индивидуализација наставних садржаја;
- индивидуални образовни план I и
- индивидуални образовни план II.

² Термин *редовној* (настави) користимо условно, како бисмо очигледније одвојили допунску и додатну наставу као *ванредне* интервенције. Термин није у употреби у школском законодавству, већ је у употреби термин *настава*.

³ Резултати овог истраживања биће анализирани у више наврата у овој Монорафији.

⁴ Детаљно о овом истраживању у делу Рада *Грешке у организацији групе* (Табела 20).

Допунска настава, као што смо навели, намењена је ученицима који у једном периоду школовања *падну* испод свог (очекиваног и једном постигнутог) нивоа. Разлози за овакво стање могу бити различити, али је најчешће посредни губљење радних навика (неуредно учење), одсуство са наставе због болести или из других разлога који генеришу *руте* у знању ученика. У оваквој ситуацији потребно је предузети следеће мере: (1) утврдити разлоге неуспеха ученика, анулирати их или минимизирати њихов утицај; (2) упоредо са тим допунском наставом попунити (допунити) празнине у знању ученика, како бисмо га оспособили за даље несметано праћење редовне наставе и усвајање садржаја. Произилази да је неуспех индивидуалан па такав мора бити и карактер допунске наставе. Очигледно је да допунска настава има краткорочну и унапред зацртану функцију (да попуни конкретне недостатке у знању), па самим тим траје док се циљ не постигне – обично један до три наставна часа, изузетно и више. Будући да сваког ученика може снаћи болест, или да се сваки ученик може селити у другу школу и пролазити кроз период адаптације и ресоцијализације, или да у породици сваког ученика може бити привремених или трајнијих криза – индицира закључак да је допунска настава намењена сваком ученику, независно од његовог општег успеха и то онда кад му затреба.

Индивидуализација наставних садржаја је радикалнија мера и намењена је ученицима који у дужем временском периоду или током читаве наставне године постижу незадовољавајући успех. Индивидуализацијом могу бити обухваћени поједини наставни предмети или поједине области или наставне јединице. Данијела Василијевић (2007: 110–135) наводи да је допунска настава један од облика индивидуализације, сагласно нашем ставу да је неуспех ученика индивидуалан. Поред овога, Василијевић наводи још шест облика индивидуализације и то: (1) индивидуализација наставе применом наставних листића; (2) индивидуализација наставе применом групног облика рада; (3) индивидуализација наставе применом програмиране наставе; (4) индивидуализација наставе применом задатака на више нивоа тежине; (5) индивидуализација кроз додатну наставу; (6) усмерено активирање ученика као облик индивидуализације наставног рада.

Индивидуални образовни план (ИОП) је следећа у низу расположивих мера подршке ученицима. Правилником о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање (2010) прописано је, поред осталог, да право на ИОП има дете и ученик који (1) има тешкоће у учењу (због специфичних сметњи учења, или проблема у понашању и емоционалном развоју); (2) има сметње у развоју или инвалидитет (телесне, моторичке, чулне, интелектуалне или вишеструке сметње); (3) потиче, односно живи у социјално нестимулативној средини (социјално, економски, културно, језички сиромашној средини или дуготрајно борави у здравственој односно социјалној установи); (4) из других

разлога остварује право на подршку у образовању (члан 2. Правилника). Правилником је прописано и да право на ИОП има и ученик са изузетним способностима који стиче основно и средње образовање и васпитање.

Правилником (члан 7) прописане су врсте ИОП-а:

(1) по прилагођеном програму у коме се прецизно планира циљ пружања подршке која се односи на прилагођавање простора и услова учења, прилагођавање метода рада, уџбеника и наставних средстава; прилагођавање активности и њихов распоред као и лица која пружају подршку;

(2) по измењеном програму у коме се планира прилагођавање општих исхода образовања и васпитања, прилагођавање посебних стандарда постигнућа ученика у односу на прописане и прилагођавање садржаја.

Одредбе Правилника које смо навели и коментарисали ушле су 2013. године и у *Закон о изменама и допунама закона о основама система образовања и васпитања* („Службени гласник Републике Србије“ број 55/2013).

У Закону се две наведене врсте ИОП-а називају ИОП I и ИОП II. Такође, помиње се и ИОП III (обогаћивање и проширивање садржаја образовно-васпитног рада за дете и ученика са изузетним способностима). Међутим, нисмо уочили да је ова врста ИОП-а за сада заступљена у теоријским разматрањима или практичној примени код нас.

На крају овог дела представимо једну вежбу из акредитованог програма под називом *Допунска настава са посебним освртом на образовни рачунарски софтвер* (садржано у Каталогу програма сталног стручног усавршавања наставника, васпитача и стручних сарадника за школску 2014/2015. и 2015/2016. под бројем 345; аутор Програма је аутор овог рада). Исписане су оцене седморо ученика а учесници имају задатак да одреде које од њих треба укључити у допунску наставу:

Ученик 1:	5	5	4	4	2	1	2
Ученик 2:	1	1	4	5	5	2	1
Ученик 3:	3	2	4	3	4	1	3
Ученик 4:	2	3	2	3	1	2	3
Ученик 5:	1	1	1	1	1	1	1
Ученик 6:	2	2	2	2	2	2	2
Ученик 7:	5	4	3	5	3	4	5

Одговор је да се допунска настава мора одредити ученицима под редним бојевима 1 и 2. Ученика под редним бројем 5 никако не треба укључивати у групе за допунску наставу, већ је потребно изабрати друге видове расположиве подршке: индивидуализација дела, или свих наставних садржаја, или ИОП. У пракси је потребно реаговати допунском наставом одмах по указаној потреби; ми смо у овој вежби дали дуге низове оцена како би тенденције биле очигледније.